

ביקורת

„אל הציפור“ המשך או מהפיכה?

עוזי שביט / המהפיכה הריתית
מית (לסוגיית המעבר המאוחר
למשקל הטוני-סילאבי בשירה
העברית החדשה) / הוצאת ה-
קיבוץ חמאוחד ומכון כץ, אוני-
ברסיטת תל-אביב, תשמ"ד, 91
עמ'.

שאל ווהל

אשר קורא בן-זמננו נוטל לידיו ספרי
שירה עברית מן המאה ה-19, הוא יניח
אותם לרוב הצידה בעקמית-חוטם, אם בשל
הפאתטיות המפורזת שבאחדים, או בשל ה-
מופשטות האנמית שבאחרים. אם אין הוא
חוקר-ספרות, המתעניין במשמעותן ההיס-
טורית של היצירות הללו ברצף הדורות,
מעטים הם הסיכויים שימצא בשירת ההשכלה
העברית — פרט אולי לשירת כיכ"ל ויל"ג —
יצירות שיעוררו בו חוויה אסתטית או אינ-
טלקטואלית. לעומת זאת, שירי ביאליק ו-
טשרניחובסקי, שנכתבו בשנים האחרונות של
המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, לא נס-
ליחם, והם ממשיכים להיות חלק מן ה"קרוי"
של הספרות העברית, שקיומה וחיותה אינם
מותנים בחילופי טעמים ונורמות. אין ספק,
השירה העברית עשתה בעשור האחרון של
המאה ה-19 כיבית דרך רבה בכל המישורים,
והשאירה מאחור את שירת חזרות הקודמים
כקמח טחון שעבר זמנו. בתוך כך, התחוללה
בספרות העברית מהפיכה פרזודית רבת-
חשיבות, שהקרינה על מרבית התחומים ואולי
אפילו גרמה לתמורות המפליגות, שהביאה
איתה שירת „התחייה“.

עוזי שביט, בספרו „המהפיכה הריתית“,
סוקר את שלושים השנים שחלפו מיזם ש-
התנסחה בפעם הראשונה התביעה ללכת „אח-
רי הפה והאוזן“ ולכתוב שירה „מוזיקאלית“,
הניתנת לביצוע לא רק לקריאה בעין, ועד
לזימון התביעה חלכה למעשה. השיטה ה-
סילאבית, שהיתה נהוגה בשירת ההשכלה,
למן „שירי תפארת“ של נ"ח וייל, הציבה
נגבלות פרזודיות, שהשפיעו לא רק על אורד
השורה ועל אופיו של החרוז, אלא גם על
אוצר המלים והתחביר. למשל, הצורך לסיים
את השורה במלה כאלעילית גם עפ"י ההטעמה
הספרדית, הכתיב מיגבלות חמורות במיבחר
חמלים לסופי השורה (מלים סגוליות, או צורות
נפכיות שונות, או צורות ארכאיות מיוחדות),
והמיגבלות הללו במיבחר המלים גררו בעק-
בותיהן גם אילוצי תחביר שונים, האפייניים
לשירה המשכלית. השיחורר מן השיטה ה-
סילאבית קרא דרור לשינויים ראדיקאליים
באוצר המלים והתחביר, ובכת-אות נפתחו
לפני המשוררים אפשרויות לאין קץ, שהיו
חסומות בפניהם עד אז.
מדוע, אטא, לא מיהרו משוררי המאה

בנחשת הדקדוק והטוב בעיניו יעשה, הכי
רעה זו של יל"ג דומה לזו של משוררי דור
„המאסף“ כמה עשורים לפניו, שכתבו שירה
דו-לשונית: נוסח עברי סילאבי דקדוקי ו-
נוסח גרמני טוני-סילאבי. גורדון, שטבע את
הסיסמה „היה אדם בצאתך ויהידי באהלך“,
חש שהמעבר אל שיטת „הפה והאוזן“ כרוך
בהתנגשות עם הנורמה הבסיסית של תנועת
ההשכלה העברית: טיפוח טוהר הלשון ודק-
דוקה כערך עליון. כדי למנוע התנגשות כזאת,
הפריד בין הנורמות המחייבות, בעברית ובי-
ידיש, מתוך תפיסה דיכוטומית, הוואה בי-
עברית ובלועזית שתי מערכות לשונית וספי-
רותיות שונות, שלכל אחת מהן השיטה ה-
פרזודית חסכנית לה. כדי לפרוץ השקפה
זו חייב היה לקום דור חדש, שהמריזם לא
יהיה בראש מעייניו, ואשר יעז לפגוע בער-
כים המקודשים של טהרת הלשון והדקדוק.

מקובל לראות במשורר מי"צ מאנה את
הבולט מבין מבשרי המהפיכה הריתית, אלא
שגם אצלו מגלה עוזי שביט סתירה עמוקה
בין הכרונות מצדוהרות לבין עשייה ממשית:
בעוד שבכתיבתו הביקורתית הביע את דעתו
הנחרצת בשבח המשקל החופשי ובגנות ה-
חריזה והמשקל הכמיתי והסילאבי, הרי ב-
פועל חרו את כל שיריו, ללא יוצא מן הכלל,
ואירגנם במיבנה סטרופי קבוע. דווקא בעת
שהקדיש את זמנו ללימוד השפה הרוסית
וטפרותה, וכן ללימוד השפה הגרמנית ו-
ספרותה, אימץ בהשפעת ידיד את הפרזודיה
הרוסית המיושנת, שהשלים אד"ם הכהן ב-
חוג ווילנה. אפילו את תרגומו משירת איר-
פה שקל מאנה במשקל הסילאבי תויוזלי, שלו
שמר נאמנות עד סוף ימיו. רק חמישה מ-
שיריו שנכתבו שלא ברציפות, כי אם פה
ושם, שקולים במשקל הטוני-סילאבי; ורק
המאחר שבהם — השיר הציוני הידוע
„משאת נפשי“, שנכתב כשישה חודשים לפני
מותו של המשורר בטרם עת — התפרסם
בחיות. על כן, אין לדבר על מיפנה ברור,
או על שלב טוני-סילאבי בשירתו של מאנה,
ואולי אין לראות בו משורר, שתולל במודע
את המהפיכה הריתית.

משוררים אחרים, שהחוקרים מגו בין מחו-
ללי המהפיכה — ק"א שפירא, נ"ה אימבר
ואחרים — לא כתבו לאמיתו של דבר ולו גם
שיר אחד ויחיד במשקל הטוני-סילאבי. אח-
רים מבין משוררי היבתי-ציון, שמימשו בי-
כתיבתם את האופציה הטוני-סילאבית, עשו
זאת בדרך-כלל במאחור, במקביל להופעת
ביאליק וטשרניחובסקי, או בעקבות שירי
ביאליק וטשרניחובסקי. שיריו המעטים של
מי"מ דוליצקי, שיש בהם גיסיון להחיל את
המשקל החדש עוד בשנות השמונים, עותרו
— לדברי עוזי שביט — כסגנוניות בודדות,
שלא הביאו את האביב. גם בשירתו של
דוליצקי עצמו לא היה לתמורה הפרזודית
החדשה המשך.

מיפנה שהתאחר

דווקא משוררים אלמונים, או אלמונים
למחצה, עשו נסיונות מודעים לעבוד אל
השיטה הריתית החדשה, ורובם אנשים צעיר-
רים, שהשכלתם עמדה בסימן המגע עם

התרבות הרוסית מזה והגרמנית מזה: ש"ן
לוריא, יחיאל הלר, י"א גוטליב, א"ד ליפשיץ
ואחרים. משוררים אלה, שלא הירבו לכתוב
לא קנו לעצמם השפעה, בישרו את המיפנה,
אך לא ביססו את השיטה הפרזודית החדשה
על כל אפשרויותיה ולא השליטו אותה כנור-
מה מחייבת. המהפיכה הריתית, על מלוא
היקפה ומשמעותה, לא התחוללה אלא ב-
ראשית שנות התשעים, עם הופעת משוררים
משייך קומתם של ביאליק וטשרניחובסקי.
עם פירסום ביכורי שירתם בעיתוני התקופה,
נאלמו כמה ממשוררי התקופה דוס, לנוכח
העוצמה החדשה, וכמה מן המשוררים ש-
המשיכו לכתוב עפ"י השיטה הישנה — ובהם
מי"מ דוליצקי, שגורדון ראה בו את יורשו —
נדחקו אל השוליים ואיבדו את בכורתם.

אחד הקאטאליזטורים, שהאיצו את ה-
מיפנה, היה בוודאי המשורר היהודי-רוסי
ש"ש פרוג, שהשפיע רבות על ביאליק ה-
צעיר. אולם, לא מכוח השפעת חיצונית
בלבד יוסבר עיתויו של המיפנה. המיפנה
אירע דווקא בסוף המאה ה-19 ולא סמוך
לפירסום חיבורו של גוטלובר „פלס ומאזני
משקל“, משום שהיתה צריכה להתחולל קודם
מהפיכה בתפיסת הלשון: חילוצה ממעמד
של שפה „מתה“, סטאטית, וראייתה כשפה
חיה, מדוברת, משתנה ומתפתחת. במקביל
לתחיית הלשון, ירדה גם קרנה של הפואטיקה
הניאוקלאסית השמרנית והנורמאטיווית, ו-
נתקבל המבטא האשכנזי („הקריאה ההמו-
נית“) בבסיס לשירה העברית החדשה. דור
צעיר צמח, שהשכלתו היתה מנותקת מכבלי
הישיבה ובית-המדרש, והגבססה על התרבות
הרוסית והגרמנית. ועל כך יש להוסיף:
ההתערות הלאומית והילכית-הרוח הרומאנ-
טיים העלו צף גם את „האדם הפשוט“
ואת סיגנון דיבורו, ויסודות עממיים, „המו-
ניים“, יידישיסטיים חדרו אל היצירה הספ-
רותית העברית כיסוד לגיטימי. גם הדראמה
היהודית חדלה אז להיות בבחינת Closet
drama, הנקראת בחדר-משכיתו של הקורא,
בינו לבינו, והחלה מוצגת על קרשי הבמה.
הצורך בשירים מולחנים לצורכי התיאטרון
ולצורכי האגודות הציוניות, בצד ותשורות
העניין בשירי-העם המושרים ובצד התביעה
לתת לקהל הצעיר שירי-ילדים עבריים —
כל אלה האיצו את הצורך בהשלטת משקל,
ההולך „אחרי הפה והאוזן“. וכל אלה הם,
כמובן, פועל-יוצא של שני התהליכים המר-
כזיים, הנזכרים בספרו של עוזי שביט:
תחיית הלשון, מזה, ודחיית הפואטיקה הניא-
קלאסית, מזה.

מבין הטפרונים, שראו אור עד כה בסדרה
„מסה, מחקר, עיון“, הוצאת בקביעות פתח-
צאת הקיבוץ המאוחד, ספרו של עוזי שביט
והא, להערכתו, הטוב והמגובש ביותר. סידרה
זו, שבה מתפרסמים בעיקר קבצים של מסות
או מאמרי-מחקר, מצטיינת בדרך-כלל ב-
מיבחר מנוסה, אך „המהפיכה הריתית“ הוא
אולי הספר היחיד לפי שעה בסדרה זו,
הבוחר עניין מאגדר אחד מכל צדדיו והבעי
חוליה אחר חוליה. למן הצגת השאלות ה-
בסיסיות ועד לפתרונן. חשיבותה של הסוגיה
שבמרכז הספר — סוגיית המעבר המאוחר
למשקל הטוני-סילאבי בשירה העברית ה-
חדשה — חרגת בלי ספק מגבולותיה הצרים-
לכאורה, והשלכותיה נדעות כמעט בכל תחו-
מי הפואטיקה של שירת „התחייה“.